

ქართველთ ხელოსნები

და

ხელოსნობა საქართველოში

(პასუხად საერთაშორისო უფლების პროფესსორს,
ბ. ეგიაზაროვს.)

გამოცემა

ზ. ჭიჭინაძისა.

ტფილისი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა. Тип. Ев. Ив. Хеладзе.

1900

I

თუმცა გვიან კი გახლავსთ, მაგრამ სჯობს ისევ გვიან იყოს, ვინემც არას დროს.

ვიდრე პატივცემულის პროფესორის საპასუხოდ წერილის წერას დავიწყებთ, მინამ მოკლედ შევეხებით იმ ისტორიულ გარემოებათა პირობებს, თუ რის მეოხებით უნდა შემცდარიყოს ბ-ნი პროფესორი. საქმე აი რაში გახლავსთ:

ჩვენდა საუბედუროდ, ჟამთა ვითარების მეოხებით ქართველთ ტომის ძეთა შორის, ხელოსნობამ სამი საუკუნის წინეთ იწყო ვრდომა და მოსკობა. ქვეყნის შინაურმა გარემოებამ, მაჰმადიანთ სიმრავლემ და ისლამის გადღესასწაულებამ, მისმა აზვავებამ და ხშირმა ომებმა ქართველ კაცს მკაცრად წაართო დრო და მოცალეობა, ქართველთ ხელოსნობისთვის აღარ სცალოდათ, ქართველთ ხელოსნობათ ხმალი, ხანჯალი და თოფი შეიქმნა ქვეყნის პატრონობის, მის თავისუფლების და მფარველობისთვის სისხლის ღვრა.

– 4 –

მთელს აზიაში ძველადგანვე დაემხვენ ქრისტიანთ ტომთა სამეფოები, დაეცა ძველადვე ჰაოსიანთ სამეფო, რომელთ ძენიც მთელს დედა-მიწის პირზე გაიფანტნენ, ძველადვე დაეცნენ ურუმიაში ქალდეველნი, დაეცა ვიზან-

ტიის იმპერია ისე, რომ დრეპერის სიტყვით, ოსმალთა ქვა-ქვაზედ დაუდუღეს. დაეცა სერბია, ბოლგარია და მათ მიჰყვნენ ბალკანის კუნძულზე მცხოვრებთ ყველა ქრისტიანთ სამეფოები; ოსმალნი ერთ დროს ისე გაძლიერდნენ, რომ კინალამ მათ თავისუფლად მიაღწიეს ისპანისა და იტალიამდე, მაგრამ იქიდან ძლეულნი უკან დაბრუნდნენ, დამონებულს ადგილებში მოიმაგრეს ფეხი, მერე ტრაპიზონის იმპერიას დაუწყეს ქენჯნა, ესეც მალე დაიმორჩილეს, და იმის შემდეგ დასავლეთ საქართველოსაც მოადგნენ.

ამდენ სამეფოების დამამხოველ ბარბაროსებს, ასეთის ფანატიზმით აზვავებულს მტრებს წინააღმდეგ გაუხდნენ ქართველნი. ესენი ადვილად ეერ დაემორჩილნენ ოსმალთ. იმედი ჰქონდათ, რომ რა გვარადაც სხვადასხვა ტომთა სამეფოები დავიმორჩილეთ, ქართველებსაც ისევე დავიმონებთო, მაგრამ საქმე ასე არ აღმოჩნდა, ქართველნი მათ ვერ სძლიეს. გაიმართა მათ შორის სასტიკი ბრძოლა. ამ ბრძოლამ 400 წლამდე გასტანა. ოსმალთ მთელი დასავლეთ საქართველო დაიმორჩილეს და გაათათრეს, მაგრამ საყოველთაოდ, სრულიად კი მაინც ქართველთ მეფობას ვერა ავნეს-რა. საქართველოს სამეფო თავისუფლად დაშთა XIX საუკუნის დამდეგამდე, 1801 წლის დასასრულამდე.

ამდენ სამეფოთა დამამხოველ მტრებს შემართა ხელი საქართველომ! ასეთ მდგომარეობაში მყოფ ქართველთა-თვის აღარც ხელოსნობის დრო იყო, აღარც ქარხნების,

– 5 –

არც მრეწველობის და არც თვით უსაჭიროეს მეურნეობის. აქ ამაების დასაფარავად აღარავის სცალოდა. საქმე ისე მოეწყო, რომ მთელის აზიის მუსულმანები ქართველებს ებრძოდნენ; ამ ბრძოლას ის გარემოებაც უფრო ამწვავებდა, რადგანაც ქართველნი თავიანთ სამეფოში ბინას აძლეოდნენ კავკასიის ყველა ქრისტიანთ ტომთა შვილებს, რომლებიც კი ადრიდანვე მიეცნენ მაჰმადიანთა მეოხებით დაცემასა და განადგურებას. ჩაგრულ-დევნილნი საქართველოში ჰპოვებდნენ მფარველობას, პატივის-ცემას და პატრონობას; მაჰმადიანებს კი ამაზე დიდათ მოსდიოდათ ჯავრი და ქართველთ სამაგიეროს გადახდა აღარ იცოდნენ, როგორ მოეხერხებინათ. საქმე და გარემოება ისე მოეწყო, რომ ქართველებში კაცი თუ ქალი, ახალგაზრდა თუ მოხუცი მხოლოდ ომისა და სისხლის ღვრის თათბირს ეძლეოდნენ. დღე და ღამ მარტოთ მორიგი ჯარის და მღევრის ძახილი განისმოდა. ამის მეოხებით ქართველნი ძალა-უნებურათ ხელოსნობას საყოველთაოდ მოესხლტნენ. ეს მათგან ასეც უნდა მომხდარიყო, ამისთვის მათ დრო არა ჰქონდათ.

ერთ საგმირო და მასთან ღირს სახსოვარს მოსა-

გონარს ის შეადგენს ქართველის ტომისას, რომ ბევრს ღირს შესანიშნვს გამოსათხოვარ საქმეებთან ქართველთ ვერ დასთმეს მხოლოდ მეურნეობა, ნამეტურ პურის თესვა და ღვინის დაყენება. სჩანს, მათ ამ საქმეთ და მუშაკობის უპირველესი მნიშვნელობა კარგათ სცოდნიათ, რომ ბევრს დასათმობ საქმეებთან ერთათ ვერ დაუთმიათ ხსენებული მუშაკობა. ამ სახით ქართველი კაცი უკანასკნელს საუკუნოებში მხოლოდ მეომრად და მეურნედ გარდაიქცა. ქართველის ერის უმთავრეს იარაღს, სიცოცხლის სახსარს და ქვაკუთხედით ძალას ომი, ბრძოლა

- 6 -

და მეურნეობა შეადგენდა. ერთით მფარველობდა, თავისუფლებას ინახავდა, მეორეთი ქვეყანას ასაზრდოვებდა, თავს იკვებავდა, სახლობას არჩენდა, მტერსა და მოყვარეს პასუხს აძლევდა.

სხვა დანარჩენ საქმეებს, ხელოსნობას და ქარხნებს ჩვენი ძველები მთელს საქართველოში ძველათვე გამოეთხოვნენ, ყველა ხელოსანთა და მუშათ გამგეობა უცხო ერთაგან საქართველოში შემოსულ შვილებს დაუთმეს, მათ დაულოცეს, რადგანაც ამ დამონებულთ და განზნეულთ ძენი საქართველოს მეფეების დროს სრულის თავისუფლებით სარგებლობდენ, სრულის პატივისცემით, თუ არ დიდს-გაჭირებაში, იგინი იშვიათად რომ სადმე ომში წასულიყვნენ. ნელ-ნელა უცხო ნათესავნი ხელოსნობის ასპარეზზე დიდის მხნეობით და შეძლებით აღმოსჩნდნენ. ამ აღმოჩენისთვის მათ დრო და გარემოებაც შესწევდათ, ხელს უწყობდა ყველაფერი. შეგირდებათ მათ გარშემო ყოველთვის მათივე ტომის ძენი იკრებდენ თავს. დროის განმავლობის მეოხებით საქმე ისე მოეწყო, რომ ერთ დროს, ჩვენდა საოცრად, ქართველებში კინადამ სრულიად მოისპო ხელოსნობა. თითო ხელობაში კაცი 10-15 ხელოსანს და მუშას ძლივსღა ჰპოვებდა. ამ გარემოებამ თვით ამქრულ წეს-წყობილებასაც შეუცვალა თავის საკუთარი სულიერი მხარე, თავისი სახე. ამქრობამ სხვა სარწმუნოებრივი ნარუქი მიიღო. მან დაიმკვიდრა იმ სარწმუნოების სწავლის ღაღადი და წეს-რიგი, რომელსაც ხელოსანთა უმრავლესობა ეკუთვნოდა. სწორეთ ეს გარემოება გახდა მის უმთავრეს მიზეზათ, რომ ბ. პროფესორმა ქართველ ერის ხელოსნობას უნდოს თვალით შეხედა, დაივიწყა ყოველი ისტორიული პირობები, ბევრნაირი ღირსება და ამაგა ქართველი ტომი.

- 7 -

მის მეოხებით ჭეშმარიტებას გვერდს აუარა და ისეთი ჰაზრები განფინა რუსეთში, რამაც სასტიკათ უარ ჰყო ქართველებში ძველის დროდანვე ხელოსნობის არსებობა!

ბ. პროფესორის მოსაზრების მეოხებით ის იხატება, რომ ძველად საქართველოში მუშებათ და ხელოსნებათ ყოველთვის სპარსნი, ბერძენნი, ჰაოსიანნი, ქალდეველნი და სხვა ტომის ძენი ყოფილან და არა ქართველნი!

პატივცემულის პროფესორის მოსაზრებიდან მკაფიოთ გამოიჭვრიტება შემდეგი დასკვნა: ქართველები ძველადგანვე იყენენ მხოლოდ მხვენელ-მთესველნი, ღვინის დამყენებელნი, სიმინდის მომყვანნი და მეხაშეები, ქართველნი ხაშს და ცხვრის თავებს ხარშავდნენ მხოლოდ. ამ მუშაობას გარდა მათ სხვა რამ ხელობა სრულებით არა იცოდნენ-რა. თვით სახლებსაც კი თავგის სოროებივით სთხრიდნენ მიწაში და შიგა ძვრებოდნენ პირუტყვებივით. როგორც სჩანს, პროფესორის სიტყვით ქართველებს არც ქვის-მჭრელობა სცოდნიათ, არც ჩუქურთმა, ხარატობა, კალატოზობა, დურგლობა, ხუროობა, მხატვრობა, მჭედლობა, თოქმანობა, თერძობა, ჭონობა, ხიდების კეთება, ყაზაზობა, ხარაზობა და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა ხელოსნობა, რომელთა არსებობის ცნობები საქართველოში ძველის ძველის დროიდგანვე სჩანს. ხარაზის, მხატვრის და მექანდაკის ხსენება ქართულის წმინდანების ცხოვრებიდან მეოთხე საუკუნიდან სჩანს. გარდა ამის, თვით ელინნი გვიწოდებენ ჩვენ ქართველს მუშაკებს, ანუ „მიწის მუშაკებს“. მაშასადამე რის მუშაკნი ვიყავით, რის მოხელენი და მკეთებელნი, თუ ჩვენში სახელოსნო და სამუშაო არა არსებობდა-რა. სჩანს პროფესორის მოსაზრებით ჩვენ უნდა უტყუვრად ვიწამოთ ის უჯერო ჰაზრები, რომ ვითომც საქართველოში სულ ძველადგანვე

ყველა ხელოსნობის მუშაკნი უცხო ტომის ძეთაგან შესდგებოდა! ამას ვერავინ დაგვაჯერებს.

პატივცემულს პროფესორს ჩვენ ამაზე მკაცრათ ვერ ჩამოვეკიდებით, ჩვენის ლოლიკურის მოსაზრებით და დასკვნებით ვერ ავუხირდებით მით უფრო, რადგანაც მის ვრცელ ტომის საპასუხოთ ჩვენ სხვა აღწერა გვაქვს დამზადებული. ეს წერილი კი, რომელსაც ეხლა ვსწერთ, მხოლოდ შესავალია იმ აღწერის, სადაც შეკრებილია და კიდევაც იკრიბება დიდი ძალი ცნობები ქართველ ტომის ძეთა ხელოსნობის და მუშებთ შესახებ. აქ შევნიშნავთ ერთს კიდევ: ვინც საქართველოს ერის ისტორია არ იცის, ვინც ქართველთ ძველს კულტურულს ცხოვრებას არ იცნობს, ქართულს ისტორიულს ძველს მასალებს, ძველს წიგნებს, სიგელ-გუჯრებს და მრავლად ნაშენ შესანიშნავ ნაშთებს, რომლებსაც თავიანთის მშვენიებით განცვიფრებაში მოჰყავსთ თვით აწინდელის ევროპის მსწავლულთ მოგზაურნი, ვიტყვით, რომ ასეთ აღმწერნი თავიანთის უმანკოს ცნობებით ყოველთვის შემცდარნი იქმნებიან, მოტყუილებულნი, ჭეშმარიტს განსჯას გან-

რიებულნი, რადგანაც მათ საქმის ცოდნის სრული გაგება არა აქვს. ვისაც შესწევს ჩვენი ცოდნა და გაგება, ცნობების ჭეშმარიტებით შეკრება, აკინძვა და განსაზღვრა, ცხადი საქმეა, რომ ის კიდევ ჩვენს ასე გაქარწყლებას არ იკადრებს, მას ისტორიული ფაქტების ცნობა ჩვენის დამცირების ნებას არ მისცემს. უნდა ვსთვათ, რომ აქ ერთის ტომის განვლილ დროთა ცხოვრების ცნობათ გაბათილება და მეორე ტომის ამაღლება და დაწინაურება, ვგონებთ, რომ პირდაპირ ისტორიულ ცნობათ უცოდინრობაზე უნდა გახლდეთ დამოკიდებული და არა სხვა რამ ჭეშმარიტებით აღვსილს ძიებაზე. თუ ეს ასე არ

– 9 –

არის და ამ პროფესორის შრომასაც სხვა სარჩული აძევს, მაშინ კი მშვიდობით ქართველობავ!

ქართველ ტომის შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ ძველათ ქართველნი არამც თუ მსხვერპლნი უნდა ყოფილიყვნენ უცხოთ ტომის ხელოსნების რიცხვის, არამედ როგორც ეს ამ უკანასკნელ დროს აღმოჩნდა მეცნიერებაში (О колхахъ, записка барона Услара 1891 г.

Казань), თვით ელინთა, ებრაელთა და რომაელთაც თავიანთი სწავლა-განათლება კოლხებისაგან მიუღიათ მეტად ძველის ძველს დროს. ამის ხანა ერთობ შორს უწევს და კოლხები ხომ ქართველებათ არიან ცნობილნი. ამას ხომ მტკიცება არ უნდა. შემდეგ კი სხვა-და-სხვა ტომთა მოგზაურობის და გალაშქრების მეოხებით კოლხები შესუსტებულან. მიზეზი ამის მრავალნაირია. რაც შეეხება ძველ განათლებას და კულტურას კი პირდაპირ ამათ ეკუთვნისთ, ვისგანაც აღორძინებულა და გავრცელებულია თვით შემდეგ დროის აყვავებულს ვიზანტიას და რომაელთ შორის. ნუ თუ შეიძლება რომ ასეთ ერს კი თავის გონებრივ სამეცნიერო და ფილოსოფიურს წარმატებასთან ხელოსნობა კი არა ჰქონიყთ გაბრწყინებული, ეს არა გვგონია ჩვენა.

პატიეცემულის პროფესორის საგულისხმოთ, ჩვენ აქ დავადგენთ შემდეგ კითხვებს და იმედია, რომ ეს კითხვები უმნიშვნელოდ არ დარჩებიან მრავალთ წინაშე: ჩვენ და ბევრმა უცხოელებმაც კარგათ უნდა იცოდნენ, რომ ქართველებს ხშირად თუ არა ხანდისხან მაინც გვეყვანდნენ ისეთი მხნე-გულოვან მეფენი, როგორც იყვნენ: მირიანი, ვახტანგ გორგასლანი, არჩილ პირველი, ბაგრატ III ბაგრატ IV, დავით აღმაშენებელი, გიორგი მესამე, თამარ მეფე, გიორგი ბრწყინვალე, როსტომ მეფე და ლეონ

– 10 –

ირანთა მსაჯული. ხშირად ეს მეფენი აკვირვებდნენ მთელს აზიის მაჰმადიანთ სამეფოებს. ხანდისხან საქმე ისე ხდე-

ბოდა, რომ თვით ასეთი პირნივე ხდებოდენ მთელის ირანის გამგეთ, როგორც ეს იქმნა ლეონ ირანთა მსაჯულზე.

უნდა ვსთქვათ, რომ ზემო ხსენებულ მეფეების დროს საქართველო მჭიდროთ ქართველის ტომით იყო დასახლებული. საქართველოში მაშინ უცხო ტომის ძეთა რიცხვი ერთობ მცირე იყო. საქართველოში თუ რამ იყო და არსებობდა, ყველაფერი ქართველთ ძეთა რიცხვისაგან შესდგებოდა. გარდა ამის, ჩვენ ისტორიით ისიც კარგათ ვიცით და ამას დღევანდლამდე დაშთენილნი ძეგლებიც მოგვითხრობენ, რომ ზემო ხსენებულ და სხვათა მეფეების დროს საქართველოში აღშენდენ შესანიშნავად ნაგები მონასტერ-ეკკლესიები, ციხეები, კოშკები და ხიდები, რომელთაც განცვიფრებაში მოჰყავს მხილველი. გარდა ამების, იმავე დროს გაირკვა და გამშვენდა ჩუქურთმის ხელობა. მან სუფთა, ნაზი თვისება მიიღო. ასევე დაემჩნა ფერად წამლებით მხატვრობას. ესეც დიდის წარმატებით შეიმოსა. ქართველთ მხატვრობა უმაღლეს წერტილამდის ავიდა. ამას ცხადათ მოწმობენ დღევანდელ ამდენ აქა-იქ ეკკლესიებში დაშთენილი ძველი მხატვრობა. რაც აქ ორს-სამს ხელობაზე ვსთქვით, იგივე ითქმის სხვა ხელობების წარმატებაზეც.

გარდა ამების, საგულისხმოა კიდევ ის გარემოება, რომ ოდესაც ქართველთ შორის თითქმის ბევრნაირის წრის, საქმის და თანამდებობის მოხელენი და მომქმედნი არსებობდენ მრავლად. ნუ თუ მაშინაც კი ქართველთ ძეთა შორის ქართველ ხელოსნები კი არ იქნებოდნენ, ნუ თუ იმ დიად ხანსაც, როცა ქართველთ ძლიერება მთელს აზიაში ბრწყინავდა, რომ მაშინაც კი ქართველთ

- 11 -

შორის ხელოსნებათ სულ უცხო ტომის შვილები იყვნენ? არ გვგონია. ეს ისტორიულს ჭეშმარიტებას მოკლებულია, საღს ლოდიკურს დასკვნას მკაცრათ ეშესახამება. ქართველთ შორის რომ ხელოსნობა ძველათვე ყოფილა გავრცელებული, ეს მტკიცდება თვით ჩვენის ისტორიულის წიგნებიდამაც, სადაც მოხსენებულ არიან ქვის მჭრელნი, მექანდაკენი, ხარატნი, მხატვარნი, მჭედელნი, ხარაზნი, ოქრომჭედელნი, ოქრო-მკედით მკერავ-მქსოველნი, ფეიქრები და სხვებიც მრავალნი. ისტორიულ წიგნებს რომ თავი დავანებოთ, ასეთს ცნობებს თვით ჩვენი სამეფო დავთრებიც გვიჩვენებს. თვით ასეთ დავთრებიდან სჩანს კარგათ, რომ საქართველოში ერთ დროს ქართველთ ხელოსანთ რიცხვი დიდათ ყოფილა გავრცელებული. მაგალითებრ: ამ რამდენიმე წლის წინად ოზურგეთში გაისყიდა აუარებელი ქალაღდები ძველის მასალებისა. შემთხვევით ზოგი მასალები მე ვიყიდე. ერთ წიგნში სხვათა შორის ანუხსულია გურიელების შესავალგასავალი. მოხსენებულია აგრეთვე ის, რომ გურიაში

სხვა-და-სხვა ხელოსნებმა ბაზრობაც კი (იარმუკობა) იცოდნენ და იმ ბაზრობიდან გურიელს ხარკსაც აძლევდნენ. ამის გარდა იქ მოხსენებულია რიცხვი ყველა იმ ხელოსნებთა, რომელთა, -ნიც კი გურიელების დროს სცხოვრობდნენ გურიაში და თავიანთ საქმეებსაც აწარმოებდნენ. ავიღოთ თუნდ გურია-სამეგრელოს ერის „პარასკეობა“. რას მოასწავებს ეს თუ არ ერის ხელოსნურს საქმეთა წარმოებას და მის გასაღებას. ქართველთა მეთა ხელოსნური ნივთების გასაღების პარასკეობა ჩვენის ცნობებით ხონში 1820 წლიდან სჩანს. ქუთაისის ძველ ხელოსანთა რიცხვის შესახებ ხომ აუარებელი მასალები გვაქვს. იქ ქართველთ

- 12 -

გარეშე უცხო ტომის ხელოსნები თავის დღეშიაც არ ყოფილან. ყოველთვის ქართველნი იყვნენ.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ თუმცა ქართველთ შორის ხელოსანთ რიცხვმა სასტიკათ იწყო კლება და ერთ დროს იქამდის მივაღწიეთ, რომ ტფილისში თითო ხელობაში სამ-ოთხ კაცზე მეტს ვერ ჰპოვებდით ქართველს, მაგრამ ისიც კარგათ ვიცით, რომ ეს იყო XV-XVI საუკ. XVII საუკუნის ნახევრამდე, გამოჩენილის როსტომ მეფის დროიდან კი ქართველთ შორის თვალ საჩინოდ იწყო ხელოსნობამ აღმომდინარება. ჩვენი ისტორიაც გვაუწყებს, რომ როსტომ მეფის დროს ტფილისში გაშენდნენ კარგი სახლები. სახლებს რთავდნენ კარგის აივანებით, ფერადის მინის-ბანებით, ბალ-ბაღჩა ეზოებს მარმარილოს ჰაუზებით. XVII საუკ. ნახევარს ლეონ მეფის ბრძანებით ტფილისში გაკეთდა დიდი, მშენიერი ქარვასლა, სადაც 100-მდე ოთახი მარტო ზემო სართულში იქმნებოდა თავისუფალი, ქვემო სართულში სავაჭროები იყო და სარდაფებში სხვა-და-სხვა საქონლების საწყობი. პირველი სართული სასტუმროსავე იყო მოთავსებული. აქ ისადგურებდნენ ევროპიელთ მსწავლულთ მოგზაურნი და ვაჭარნი, რომელთაც ულუფა მეფისაგან მიერთმევოდათ. თვით ეს დიდი შენობა მშვენივრად ყოფილა ნაგები, ეზოში ბაღჩა, შიგ მშვენიერი მარმარილოს ჰაუზი და წყარო აღმოედენილა. იგი შემუსვრილ იქმნა 1724 წ. ოსმალთაგან. მერე ვედარ განაახლეს თავის პირველ სახით. ამაებს გარდა ტფილისში გამრავლდა ყველა ხელობის ხალხნი, ვაჭარნი და სოვდაგარნიც. იმ დროიდან ქართველთ შორის ხელოსანთ რიცხვმა მატება იწყო და XVIII საუკუნის ბოლომდე ქართველთ შორის ყველაფერი კარგათ გაბრწყინდა და გამრავლდა, მაგრამ,

- 13 -

ჩვენდა საუბედუროთ, ამ ბედნიერებასაც არ შერჩა დიდი დრო. მას მოევლინა 1795 წ. რისხვა. ამ რისხვამ სასტი-

კად ავნო ქართველთ. აქ ომში ისე გაწყდნენ მთელის ტფილისის ქართველთ ხელოსნები, რომ მათგან თითო ხელობაში ათის ან ოცს ხელოსანზე მეტი არ დარჩენილან! დარჩნენ მხოლოდ პატარ-პატარა შეგირდები, რომელთაც შემდეგ შეისწავლეს თავ-თავის ხელობა და XIX საუკუნის დასაწყისიდან ნელ-ნელა იწყეს ხელოსნობის ასპარეზზე გამოიჩინა.

პატივცემული პროფესორი ერთობ ჰკვირობს თავის გამოკვლევაში და განცვიფრებით ამბობს: მე ბევრი ვემიე ცნობები საქართველოს ისტორიულს წიგნებში, მაგრამ ამქრებზე და ხელოსნებზე ვერსად რა ვპოვეო. გადავშინჯე აქტები, ბუტკოვი, დუბროვინი, გუჯრები და ბევრ-იც სხვა წიგნები, მაგრამ იქ ამათ შესახებ სიტყვაც ვერ ვნახეო. ჩვენდა საკვირველად, თვით ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნშიაც კი არ მოიპოვება ამქრობის ხსენებაო. მაშინ რომ ქართველთ შორის ხელოსნობა და ამქრობა გაძლიერებული ყოფილიყოს, ცხადი საქმეა, რომ ვახტანგ მეფეც იტყოდა რამეს ამათ შესახებ თავის სამართლის წიგნშიო. ალბათ მაშინ ხელოსნობის არაფერი არსებობდა და მიტომაც მოხდა, რომ ვახტანგ მეფე თავის წიგნში გაჩუმდა და ხელოსნებსა და ამქრობაზე ხმა, კრინტი არ დაძრაო. ჩვენს არარაობას, ბ. პროფესორი პირდაპირ ამაზე აფუძნებს. ასეთი მოსაზრება და დასკვნა ჩვენც კი ცალ-მხროვანად მიგვაჩნია, ჩვენის ისტორიის და ეთნოგრაფიის ღრმად არ ცოდნათ. ხელოსნობის შესახებ, მართალია, ხსენებულს წიგნებში ბ. პროფესორს არა უნახავს-რა, მართალია ამ წიგნებში არაფერია ნახსენები, მაგრამ მიტომ ხელოსანთ და ამქრულის წესების შესახები

- 14 -

ცნობები სხვა-და-სხვა სიგელ-გუჯრებში მოიპოვება. რამდენიმე ასეთი „გუჯარი“ ჟურნალ „მომამბეში“-აც დაიბეჭდა. ერთს გუჯარში მოხსენებულია ქართველ გვარის კალატოზების უსტაბაში. ნელ-ნელა სხვა წყაროებიც ბევრი ჩნდება ამ კითხვების შესახებ.

გარდა ამის, ტფილისში, აქა-იქ ძველს ოჯახებში ძრიელ ბევრი ძველი გუჯრებია დაშთენილი, რომელნიც ქართველთ მეფეებს უძლევიათ ტფილისში მცხოვრებ ხელოსნებისთვის. ამ გუჯრებში და ქაღალდებში მკაფიოთ მოიხსენებიან ხელოსანთა სახელ-გვარები, მათი საქმე, საჩივრის ვითარება, გარიგება, გარდახდა, ჩუქება, პატიობა და ბევრიც სხვა რამ ღირს სამახსოვრო ცნობები, რანიც უტყუვრად მოწმობენ, რომ საქართველოში, XVIII საუკ. ტფილისში, ხელოსნები ქართველებში დიდათ მრავლობდენ. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ განა შესაძლებელი იქმნებოდა, რომ არა რაობისაგან ქართველებში ისე სწრაფად, ისე მრავლად გაჩენილიყვნენ ქართველთ ტომის ხელოსნები, როგორც ეს იქმნა ქართველებში

1830 წლების შემდეგიდან. ეს შეუძლებელია. მას შემდეგ მრავლობს ქართველი ხელოსნობა და დღეს ტფილისში ქართველთ მუშებთ და ხელოსნებთა რიცხვი 30,000 ათას კაცზე მეტი შესდგება. ამოდოლ მუშებს და ხელოსნებს სხვა ვერც ერთ ტომში ვერ ვნახავთ. ყველაზე მეტი ქართველები არიან. ყველა დიდრონი ქარხნები მათით არის სავსე. გარდა ამის, მათში მოიპოვებიან ისეთ იშვიათ ხელობის ხელოსნებიც კი, რომელთა რიცხვი აქამდის მთლად ევროპიელთაგან შესდგებოდა. ამას გარდა, მათ ეს ხელობა მეტათ, მტკიცეთაც ეკავათ, სხვა ტომის შვილებს შეგირდებათ არ იყვანდნენ, ახლოსაც არ აკარებდნენ, მაგრამ ქართველ კაცის შრომის, ხელობის

– 15 –

და მუშაკობის ტრფიალებამ ამასაც დასძლია. დღეს უკვე ტფილისში, აქა იქ ქართველთ საპატიო ხელოსნებთ რიცხვი თვალთ საჩინოთ სჩანს.

ვიტყვი, რომ ტფილისში ხელოსანთ რიცხვი რომ სომეხთაგან ყოფილიყოს შემდგარი, მაშინ ამაზე იმ დროის ევროპის მოგზაურნი მაინც დასწერდენ რამეს, მაგრამ ამაზე არც გულდენშტეტს აქვს რამე ნათქვამი და არც სხვა ცნობილ მოგზაურებს. ქართველთ ხელოსნებთა ნაწარმოების კარში გასატანათაც კი იყო დანიშნული დრო, მაგალითებრ: მეფის ერეკლეს ბრძანებით ქართველთა ხელოსანთა და ვაჭრებთათვის ბაზრობა, ანუ იარმუკობა დანიშნულ იქმნა ყუბანის ოლქის დაბა ეკატერინენდორში, სადაც რუსის ხელოსნები და ვაჭრებიც მოდიოდენ და ქართველთ ნაწარმოებზე თვის ნივთებს და საქონელს სცვლიდენ. ვაჭრებში კი, დიად, ერმიანთა რიცხვის მეტი იყო.

საჭიროთ ვრაცხთ, რომ აქ ავნუსხოთ იმ ხელოსნების და მუშების რიცხვი, ვინც კი ადრე, ქართველთ მეფეების დროს სცხოვრობდნენ: ოქრო-მჭედლები, ხატის მკეთებელნი, ქვის მჭრელნი, მხატვარნი და ხატის მხატვარნი, ხარატნი, მემანდლე და მექვაბეები, საეკვლესიო ნივთებთ მკეთებელნი, მესამთლეები, მქარგავნი, ფეიქრები, ყაზაზები, ჭონები, მღებარნი, თერძნი, ქურქჩნი, მენაბდე, მეუნაგირე, ხარაზნი, დაბლები, კალატოზები, დურგალი, მხერხავნი, ხურო, მჭედელი, სამართებლის, მაკრატლის და დანის მკეთებელნი, მეჭურჭლენი, მემინეები, მესავარცხლე, მესარკეები, მევარცლენი, მკუპრავნი, მეკურტნები, მეფარნები, მედაირები, მეთარები, თოქმჩები, ზეინკალი, ყასბები, მეპურები, დალაქები, მკალავები, მეკვები, მეთევზები, მებადები, მეწისქვილეები, სი-

– 16 –

რაჯები, ალაფები, მებამბები, მექოშები, მექამრები, მე-

ჯღანები, მექალამნები, მეტყავები, მეთუთუნე-მებურნუ-
თეები, ლეკური ჩუსტის მკერვალი, მეწვრილმანები,
მესაპნები, მეაგურები, მეკრამიტენი, ქვის მჭრელნი, ჩი-
ლინგარი, მეჰალეები, (კონდიტერი) მეკაზმები, მებრი-
ლიანტე და რამდენიმეც სხვა წვრილი ხელოსნები.

წარსულ საუკუნის დამლევამდე ამ ხელობის უმე-
ტესი ნაწილი ქართველის ტომისაგან შესდგებოდა, მათს
რიცხვს ბოლო მოუღო 1795 წ. შემთხვევამ. აქ მოთვლილ
ხელოსნების უმეტეს ნაწილს ამქრობაც აქვდათ შედგე-
ნილი. ზოგი ხელობა კი, რომელიც მცირეს მუშებისაგან
შესდგებოდნენ და მათი არც დიდი მოთხოვნილება იყო,
ისინი მიწერილები იყვნენ სხვა ხელობის მუშებზე, ისეთ
ხელობაზე, რომელთაც უსტაბაშიც ჰყვანდათ. ხსენებულ
ხელობის ზოგი ერთ ხელოსნები და ხელოსანთ მუშები
დღეს მოსპობას მიეცნენ ისე, რომ დღეს ზოგი ერთის
ხელობის და ხელოსან მუშების ჭაჭანებაც აღარ არის.
ჩვენ კი ყველა იგინი აწერილი გვაქვს, როგორც გან-
ვლილ დროთა ქართველთ ხელოსნები და ხელოსნობა.
ყველა ჩვენთაგანს, ცხადი საქმეა, ეწამება ის უტყუარი
ჭემმარიტება, რომ ყოველ მომავალ-მოვლენის დასაწყი-
სად ანუ მშობლად წარსული უნდა ჩაითვალოსო. ამის
უტყუარი ჭემმარიტება ბევრს მსწავლულს უღიარებია.
თვით სიტყვა კაზმულს მწერლობის ასპარეზზე ლეიბნიცმა
ბრძანა, რომ წარსული არის მომავლის მშობელიო. მაშ
თუ ეს ასეა და მომავლის ყოველს საქმეთა აღორძინებას
და წარმატებას წარსულთან უნდა ჰქონდეს კავშირი და
ნათესავობა, წარსული უნდა ჩაითვალოს მის დამაარსე-
ბელ შემქნელ მშობლათ, მაშასადამე ცხადი საქმეა, რომ
ქართველთ დღევანდელ ტფილისის ხელოსნების და მუ-

– 17 –

შების აღორძინების და წარმატების ძალათ ჩვენც ჩვენი
წარსული უნდა ვიწამოთ და ის ხელოსნობითი მოძრაობა
და წარმატება, რაც კი მაშინ ტფილისში ქართველთ
შორის არსებობდა. ახლა ჩვენ აქ დავასახელებთ ზოგი
ერთ აწინდელ ქართველ ხელოსნებთ რიცხვს და იმედია,
რომ ამ ცნობების მეოხებით მკითხველი თვით მიხვდება,
თვით შეადგენს სამართლიანს მოსაზრებას. იგი აიღებ-
დაიღებს ჩვენს წარსულს, მომავალს ერთს მეორეს შეა-
დარებს და უკანასკნელს თავის დასკვნასაც შეადგენს. აქ
ფაქტებმა უნდა ილაპარაკონ თავიანთ მხრივ. ჭემმარიტის
ფაქტების მეოხებით აქ სამართლიერი დასკვნა არის სა-
ჭირო და არა ლიტონის სიტყვით მოჭრილი ცნობების
ვრცელება მასზე, რომ ვითომც ქართველებში სხვა-და-
სხვა ხელოსნობა ძველის დროიდანვე იყო ამოვარდნი-
ლიო! ამას ჩვენ ვერავის დაუჯერებთ, ის რაც გინდ დიდი
ავტორიტეტის კაცი ბრძანდებოდეს.

დღეს ტფილისში 1000 კაცამდე მეჩქეჟე ითელება

ქართველი, 1100 კაცამდე სტალარი, 1000 დურგალი, 1000 მხერხავი, 300 კალატოზი, 1000 სლესარი 200 მჭედელი, 3000 დალაქი, 100 ოქრომჭედელი, 400 დერციკი, 500 ვეროპის მკერვალნი, 500 მექუდენი, 800 ხარაზები, 100 დაბლები, 1000 მეპურეები და მრავალიც სხვანი, რომელთაც ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით. აქ ჩვენ ავსუსხეთ მხოლოდ იმდენ ხელოსანთ მუშათ რიცხვი, რაც კი 10.000 კაცს შეადგენს და რომელნიც ქართველთაგან შესდგებიან. დღეს ტფილისში 50-მდე მეტი ამქარი არსებობს. ზოგი ერთს ამქრის ბაირადის ქვეშ შეერთებულია ხუთი ექვსი ხელობის ხალხი. მაგალითებრ, როგორც სტალრების ამქრობას ეკუთვნიან მეჩოთკეები, ხარატნი, ჩუქურთმის მჭრელნი და რამდენიმე კიდევ სხვა

– 18 –

ასეთი ხელობანი, რომელთა რიცხვიც მცირე არ იქმნება, დაწვრილებით რომ ვიანგარიშოთ, მაშინ ტფილისში დღიურ მუშათ და ხელოსანთ რიცხვი ქართველის ტომისაგან 30,000 კაცზედაც მეტი გამოვა, როგორც ეს ზემოთაცა ვსთქვით.

აქ დასახელებულთ ყველა ამქართა ხელოსნებს აქვსთ წეს-ჩვეულებით მიღებული ქართული ლოცვა სასულიერო პირისაგან, ქართული ლოცვა ხელოსან ოსტატებისაგან, ლაპარაკი ქართული, ჭამა, სმა, საზოგადოთ თუ კერძოთ რამე წესების გარდახდასაც ნამდვილი ქართული სული და ხორცი სცხია, ქართული სამოსი ჰმოსია გარს. თუ მართლა ბ. პროფესორის სიტყვისამებრ ძველის დროდამ მოყოლებული თვით დღევანდლამდე ქართველებში ხელოსნობის და მუშა ხელოსნობის არაფერი არსებობდა, მაშ ეს დღევანდელი წესები ვიღამ გამაარკვია ხელოსნებში, ვინ რა დააფუძნა მათში. ხელოსნებში არსებობს ბევრი ისეთი წეს-ჩვეულებანი, რის გარკვევას და დაფუძნებას არამც თუ 30-40 წელიწადი მოუხდება, არამედ 150-200 წელიც არ ეყოფა. ამიტომ ბ. პროფესორის შრომა ჩვენ ერთ მხროვნათ მიგვაჩნია. ჩვენ მასზე ვერ დავეთანხმებით, რომ ვითომც ქართველებმა ძველად არაფერი ხელობა არ იცოდენ, ვითომც ტფილისში ყოველთვის უცხო ტომის ძენი ხელოსნობდენ და იგინი აკმაყოფილებდენ მთელის ქართველის ტომის მოთხოვნილებას.

ვითომც საყოველთაოთ ქართველ მეფეების, მღვდელ-მთავრების, თავადის-შვილების, სამღვდელოების და მოქალაქეების სულის ჩამდგმელნი, შემმოსველნი, მფარველნი და პატრონნი სულ სპარს, ოსმალნი, ქალდე-

– 19 –

ველნი, ერმიანნი და ელინთ ხელოსნები ირიცხებოდენ. დააკვირდით ამას, ბატონებო, ახსენით თვით თქვენის

მართლ-მსაჯულებით, თუ მართლა ეს ასე იყო, თუ ქართველნი არაფერნი იყვნენ, გარდა სოროების მიხრელების, მეხაშეების და მესიმინდეების, მაშინ ნეტა რაღას შვრებოდა, რას აკეთებდა ის იმოდოლა გლეხ-კაცობა, რომელთა რიცხვიც თვით არაბთა მფლობელობის დროსაც კი მარტო ქართველთა მამა-კაცების ოთხს მილიონზე მეტი იყო. ეს რიცხვი მარტო მოწიფულების გახლავსთ, რადგანაც არაბთა განთავისუფლების წინეთ, ქართველთაგან საერთო ჯარის გაყვანა მოხდა. ჩვენი მატიანე გვაუწყებს: „ათის თავზე თითო მეომარი კაცი გამოვიდა და გამოხდა დავითისა სამეფოში კაცი ოთხასი ათასიო“. ეს რომ გავამრავლოთ – გამოვა ოთხი მილიონი, მარტო სამხედრო გასასვლელთ ვაჟკაცთა. ამათ გარეშე არ ითვლებოდენ მოხუცნი, ყმაწვილები და მდედრობით სქესი. ყველა ესენი რომ ერთად დავაკავშიროთ, მაშინ 10 მილიონზე მეტს რიცხვს მივიღებთ.

ნუ თუ შესაძლებელია, რომ ერი ანუ ტომი, რომელიც 10 მილიონისაგან შესდგებოდა, რომელ ტომის მრავალ ნაირს განვლილ დროთა ხელოვნურათ ნაკეთ ნაშთებს განცვიფრებაში მოჰყავსთ ევროპის მსწავლულნიც კი, რომ ასეთ ერს კი თავის განვითარების მიდრეკილება არ ჰქონოდესთ. ეს არ შეიძლება, იგინი ბრბოთ ყოფილიყვნენ შემდგარნი, მათი ცხოვრების, მოქალაქობის და ყოველ ნაირ მოძრაობის სვე ბედი თათრებს, სომხებს, ქალდეველთ, სპარსთ, ბერძენთ და სხვებს ჰკავებოდათ ხელში. ეს მეტათ ეწინააღმდეგება საღს ტვინის მოძრაობას, საღს ლოდიკას. აქ სულ სხვა ანგარიშებია სახეში მისაღები და არა მეცნიერული მეთოდი, ისტორიაში და

ეთნოგრაფიაში შედარებითი კრიტიკული კილო და მის მეოხებით ნათელის ძიება. როგორც ზემოთაც ვსთქვით: ამ ჯერად ჩვენ აქ ამას ვიკმარებთ და ოდესმე ბ. პროფესორის შრომის საპასუხოთ კი დავბეჭდავთ იმ შრომას, რომელსაც კარგა ხანია ვამზადებთ, მაშინ თვით ფაქტები, თვით ჭეშმარიტი ცნობები გამოაჩენენ პრეფესორის სიმართლეს და ერთისაგან მეორის დამცირების მიზეზებს.

ზ. ჭ.